

MŰHELY

Lovas Borbála

Non multa sed multum Párhuzamos beszédek Enyedi György prédikációgyűjteményében

Enyedi György prédikációgyűjteménye terjedelmével, struktúrájával, kéziratosságával, hagyományozódási módjával egyedi jelenség a korszakban, elüt nem csupán a 16–17. századi magyar nyelvű nyomtatott prédikációskötetektől, de a kéziratosságtól is. Jellegzetességei közé sorolhatjuk egyrészt a *triacasokra*, harminc-harminchármas blokkokra való osztást, másrészt még mindig kérdésesnek tekinthetjük, milyen elv alapján rendezték csoportokba a beszédek, és hogy ki írta (le) pontosan azokat, mit tekinthetünk Enyedi saját szövegének, és mi a másolók, szerkesztők munkája. A beszédek többsége datálatlan, és a datálási kísérletek sem szolgáltak eddig meggyőző adatokkal. Azt mostanra kijelenthetjük, hogy a gyűjtemény struktúrája nem követi a beszédek keletkezésének idejét. Az alábbiakban erre vonatkozóan ismertetek néhány újabb részletet a gyűjteménnyel kapcsolatos kutatásokból.

A *Sárospataki Kódex*¹ kítűnik a fennmaradt anyagból azzal, hogy nem erdélyi gyűjteményben, hanem a mai Magyarország területén található. Az adatok szerint a 18. század végén kerülhetett a Sárospataki Református Kollégium Könyvtárába. A kötet jó állapotú, tiszta másolat, ám sajnos hiányos. Enyedi prédikációinak harmadik és negyedik triacasát tartalmazza, a tartalomjegyzék² szerint a 133. beszédig. Jelenleg pár töredéket, valamint a 93–116. és a 123–124. beszédet olvashatjuk benne. A kötetben lévő laphiányok többnyire teljes beszédekkel érintenek. Bár elképzelhető, hogy a hiányok a kötés szétesése vagy egyéb rendezés során keletkeztek, nem zárhatjuk ki a különböző felekezeti használók esetleges beavatkozását, cenzúrázását sem.

A kötetről többen írtak már, legbővebb ismertetését Kanyaró Ferenc kétrészes cikkben közölte 1898-ban a Keresztény Magvetőben. Kanyaró nem csupán katalogizálta a beszédek, de némely csoportokról részletes leírást is adott.³ Ennek ellenére ez a kódex is marginális

Lovas Borbála – doktorandus, ELTE, Budapest, lovasborbala@gmail.com.

¹ Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Kt. 7. (Valamint: MTAK Mikrofilmtár 1545/V.) Részletesebben lásd pl. Káldos János e lapszámban megjelent cikkét.

² Többek között a harmadik triacas tartalomjegyzéke is hiányzik a kötetből, így csak a negyedik triacas jegyzékére hivatkozom.

³ Kanyaró Ferenc: *Enyedi György egyházi beszédei I–II.* KM, 33 (1898/1,2). 22–29; 77–86. Azt, hogy a gyűjtemény egy része kevésbé kidolgozottnak tekinthető, vagy ilyen formában maradt fenn, alátámasztja többek között e kötet szerkezete is. Erre utal Kanyaró egyik megjegyzésében a kódex felépítését magyarázva: „A III-ik Triacas 373 lapból, a IV-ik mintegy 342 lapból állott; tehát egy-egy prédikáció átlag 5-6 4r. levélnyi terjedelmű, a legutolsó nyolcznak kivételével, melyek félakkora vázlatok gyanánt tűnnek fel.” Kanyaró: *i.m.* 33 (1898/1). 25. Lásd még: 9. lj.

Vonatkozó további cikkek: Kanyaró Ferenc: *Enyedi György unitárius püspök beszéde.* KM, 35 (1900/1). 30–40. (115. beszédről); Gellérd Imre: *Az unitarizmus megmaradásának és védelmének elvei Enyedi György prédikációiban.* Doktori értekezés. Részlet. http://unitarius.uw.hu/cffir/enyedi/enyedi-hu.htm#_ftn1 (2012. szeptember 1.); Káldos János: *Enyedi György prédikációinak szöveg-hagyománya. = Érték és értelmezés.* Szerk. Boka László – Sirató Ildikó, (Bibliotheca Scientiae et Artis I.). Bp. 2010 188–207.

szerepet kapott a korábbi kutatások során, mivel a legtöbbször által használt forrás, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában lévő mikrofilm nagyon rossz minőségű. A kódex rubrumos írása szinte kivehetetlen a felvételen, a finom vonalas, fekete tintás írás halvány és rosszul olvasható. A források vizsgálata során volt szerencsém a sárospataki könyvtárban az eredeti kódexet szemügyre venni, ebből a jelentős anyagból a továbbiakban a kódex három beszédével kapcsolatos vizsgálataimat szeretném röviden összefoglalni.⁴

A számos kódexben hagyományozódott és töredékében ránk maradt beszédek alaposabb vizsgálata során lassan kirajzolódik, hogyan alakult ki, majd esett szét az Enyedi beszédeit tartalmazó gyűjtemény. A Sárospataki Kódexszel (a továbbiakban **S.**) kapcsolatban is történtek már előrelépések, így Káldos János hívta fel a figyelmet arra, hogy kódexben szereplő 94. beszéd⁵ megegyezik a 2. Kolozsvári Kódex⁶ (a továbbiakban **K2**) 27. beszédével.⁷ Vagyis az első és harmadik triacasban ugyanaz a szöveg szerepel duplikálva.⁸ Számozási hibáról kell-e beszélnünk ebben az esetben? Ha a korpuszban lévő kevés hiba azt hivatott alátámasztani, hogy a beszédek sorszámozása nagyfokú stabilitást mutat, s a másolók igenis ismerték az eredeti struktúrát, és igyekeztek fenntartani azt, ami megkönnyítette a szövegek közötti kereszthivatkozásokat, mivel magyarázhatjuk e kettőzést? Lehetséges-e, hogy a másolások során nem csupán adatvesztésről, cseréről, hibáról beszélhetünk, de konstruktív újraszerkesztésről is? Magyarázhatóak-e ezzel és némi ügyetlenséggel például **K2** számozási botlásai? Esetleg elveszett, megsemmisült, olvashatatlaná vált beszédek helyetti kényszerű beillesztésről lenne szó? Egyéni szerkesztői válogatásról? Vagy az idők során lassan széteső gyűjtemény szerkezetének repedezéseit követhetjük figyelemmel ezen a szövegegyezésen át? Ne hagyjuk figyelmen kívül a tényt, hogy **K2** nem használja a triacas számozást, hanem *Centuria Tercia Concionum Georgii Enyedi* kezdőcímmel – mely már önmagában is elgondolkodtató, mivel a gyűjtemény összesen 213 beszédet számlál jelenlegi tudásunk szerint – 1-től 30-ig számozza a prédikációkat. A főszövegben az első tíz számozott, majd csak a szám nélkül álló *Concio* jelzés jelenik meg a beszédek elején.⁹ Így magát a triacas-struktúrát is 30 (és nem 33) beszéd gyűjteményeként kezeli.¹⁰ Azonban amint Káldos János megjegyzi, „a 13. beszéd marginális megjegyzései (61r) között a triacasbeosztás szerint hivatkozik a 27. beszédre (Vide alia Concio 27. ex prima Triacade.)”. A marginália hosszabb, a jegyzet bibliai példákat sorol, melyek a szöveg adott pontjára reflektálnak, oda párhuzamként,

⁴ Ezúton köszönöm a könyvtárban dolgozók szíves segítségét.

⁵ 94_S_305-317.

⁶ Kolozsvár, Biblioteca Filiala Cluj-Napoca a Academiei Republicii Române, Anexa III. (a továbbiakban: Academia III.) MS. U. 737/II.

⁷ 27_K2_278–288.

⁸ Lásd az itt megjelent cikket. Az erről szóló részletesebb elemzés készülöben van. Ezúton szeretném megköszönni Káldos Jánosnak, hogy bepillantást engedett munkájába.

⁹ Ez a számozásbeli furcsaság talán teret ad annak az eddig nem igazolt ötletnek a végiggondolására, hogy a hagyomány szerint hat és egy félbemaradt hetedik triacas összeállítás után a beszédeket szerkesztés és válogatás során újabb triacasokba rendezték a másolók. Ebben a felvethető esetben a harmadik centuria első harmincas blokkjával állunk szemben. Ugyanígy eltérés az ideális rendszertől többek között az említett Sárospataki Kódex másolójának eljárása, aki a 4. triacas tartalomjegyzékében 100–133-ig számozza, vagyis 34 beszédből állítja össze. Egyszerűsíthetné a helyzetet az, hogy emellé a beszéd mellé a *dispositio* jelzés van téve, ám több helyen is találkoznunk a beszédek címei mellett ezen megjegyzéssel. (A kódexből ezek a szövegek ma hiányoznak.)

¹⁰ Hogy ebben az esetben nem vezethet félre minket a kötet töredékessége, jól mutatja a kódex végén található index (*Index concionum et locorum*, K2, 323–325), mely a 30. beszédet követi, és a 30. számmal véget ér.

magyarázatként beilleszthetők.¹¹ Az ilyenfajta jegyzetelési módszert a kötet teljes egészében alkalmazza a kéz, legtöbbször azonban csak bibliai locusok megadásával. Ám ezen megállapítás annál érdekesebbé teszi a dolgot, ha figyelembe vesszük azt, hogy a másoló, de inkább egy másik kéz javította át a szöveget utólag.¹² Ebből arra kell következtetnünk, hogy nem a másolás során került a megjegyzés a szövegbe.

A beszédek keletkezési idejével és a gyűjteményben elfoglalt helyükkel kapcsolatban nem csupán a Káldos János által felfedezett egyezés adhat okot kérdésekre, kínálhat utat újabb megoldások vagy elméletek felé. Tovább vizsgálva a kódexeket, arra lehetünk figyelmesek, hogy az ezt követő textusok is megegyeznek. Az összeolvasás során kiderül, hogy nem csupán a fent említett két szöveg azonos, de az **S** a Zsolt. 79, 1-re épülő 95. beszéde¹³ is megegyezik a **K2** 28. prédikációjával (*Status afflictissimus Judaeorum*),¹⁴ valamint az **S**-ben szereplő a 79. zsoltár folytatására (Zsolt. 79, 5) írott 96. beszéd¹⁵ is azonos a **K2** 29. beszédével (*Creationis modus tempore afflictionis*).¹⁶ Ezenkívül az **S** 98. prédikációja¹⁷ szintén megegyezik a **K2**-ben a soron következő 30. beszéddel (1 Tim 6,17; *Divites quomodo informandi*).¹⁸

Az **S**-ben itt az említett szövegek közé 97. számmal beékelődött egy, a 2Kir 14,8-ra épülő más forrásból nem ismert prédikáció.¹⁹ Datálási kísérleteknél talán nem elhanyagolható ennek a beszédnek tartalmi szempontból való vizsgálata sem, s annak a kérdésnek a felvetése, hogy vajon a **K2** másolója (vagy forrása) hagyta-e ki gyűjteményéből, vagy az **S** másolója (vagy elődje) illesztette-e be a négy prédikáció közé ezt a tematikájában ide illő darabot. Ez a politikai tárgyú beszéd a háborúk indításának veszedelmes voltáról és a csaták kétes kimeneteléről szól, ám gondolatmenetével tökéletesen illik a másik négy közé. A felelőtlenül kezdett háború az uralkodó részéről nem csupán ő magát, de egész népét, vétkeseket és ártatlanokat, az országot sodorja veszedelembe, s hiába támad egy nála bűnösebb, pogány ellenségre, Isten megbünteti e cselekedetért. Ez az érvelés az alább bemutatandó beszédek témáját a másik oldalról közelíti meg, és ugyanarra a konklúzióra jut: csakis Isten akaratából cselekedhetünk, és hiába hívó vagy hitetlen valaki, ha saját érdekből cselekszik, tettét nem kíséri áldás. Az alábbiakban még visszatérünk e beszéd üzenetének fontosságára.

Általában jellemző a fennmaradt gyűjteményekre és másolatokra párhuzamos szövegek esetén, hogy akármennyire sérült, átdolgozott, csonkolt is a szöveg, a prédikációk eleje a beszéd felépítésének bemutatásával együtt, valamint a beszéd vége szinte mindig megegyezik. Az alábbiakban összevetem **S** és **K2** szövegét, táblázatban mellékelve a beszédek elejét és

¹¹ Hasonló hivatkozásokat lásd még: 21r, „[...] Vide Con. 55. 2da tria[...]”, vagy 130r, ahol – szintén egy hosszabb jegyzetbe illesztve – egy másik kötetre hivatkozik a marginália: „Vide plura in concione Nativitatis Christi in altero volumine. Vide signum ø.”

¹² Lásd még 21. lj.

¹³ 95_S_317–330. Nyomtatásban megjelent: *Enyedí György válogatott művei*. Vál. Balázs Mihály, Káldos János. Buk.–Kvár 1994. 181–196.

¹⁴ 28_K2_289–302. A másoló ezt a beszédet sem számozta, és a zsoltár megnevezésénél csak a számot írta ki, ami meglepő, mindenesetre ezt látszik alátámasztani a kitett pont. Vagyis: „Concio. LXXVIII. Status afflictissimus Judaeorum.” A zsoltárok számozási eltéréséről később még ejtek szót.

¹⁵ 96_S_330–341.

¹⁶ 29_K2_302–311.

¹⁷ 98_S_352–364.

¹⁸ 30_K2_311–323.

¹⁹ 97_S_341–352. (4Reg 14, 8) *Akkor küldte Amasiás követeket Joáshoz, a Joacház fiához, ki Jehumnak fia volt.* Etc.

végét, az összevetésből ugyanis jól kitűnik, hogy bizonyos apró, stiláris eltéréseken kívül tartalmi és felépítésbeli különbség nincsen a prédikációk között.²⁰

Talán annyit érdemes itt megjegyeznünk, hogy mindkét kötet tartalmaz hibákat, eltérő részek azonban legtöbb esetben nem minőségi, szövegállapotbeli, hanem stílusbeli varianciát mutatnak. Míg **S** másolója, bár írása tiszta és rendezett, bőbeszédűbbnek tűnik, **K2** stílusa jóval visszafogottabb, az idézeteket röviden, jelzésszerűen hozza, a felesleges körítéseket, túl sok jelzőt, magyarázatot elhagyja, néha túlságosan is letisztítja a szövegét. Látszik, viszonylag alapos másolóval, de inkább egy utólagos kézzel²¹ van dolgunk, aki a másolás után szinte minden esetben jelölte az idézeteket, sokszor aláhúzással, és a margón kiemelte egy-egy idézet forrását és a beszéd struktúráját. Emellett hivatkozásai sokszor pontatlanok, hasonlóan **S**-hez. Az **S** másolója ezzel szemben bizonyos esetekben túl bőkezűen bánik a szavakkal, és néhány eltérésnél gyaníthatóan másolói betoldással lehet dolgunk. Mégis e váltakozó szinonimák, többszörözött megnevezések, apró szórendi és grammatikai eltérések ellenére a mondatok jelentésükben megegyeznek és jól összevethetők. Bár épp az érintett beszédeknel a kolozsvári kódex külső alsó sarka sérült, így az oldalak egy része csak kissé hiányosan olvasható,²² az egyezés látványos, ahogy az az alábbiakból is kitűnik.

28./95. beszéd eleje

K2

Concio. LXXVIII. [!] Status afflictissimus
Judaeorum.

Úr Isten, a pogányok jöttek a te örökségben. Etc.

Az, ki tökéletes és igaz keresztyén akar lenni, szükség, hogy ne csak magáért, és mikor kiváltképpen való nyavalyája legyen, hanem másért is, és a közönséges veszedelemnek eltávoztatásáért könyörögjön és imádkozzék az Istennek.

Mert felebarátunkat úgy kell szeretnünk, mint magunkat és a közönséges nyavalya nélkülén kiváltképpen való nyavalya nélkül.

S

Concio XCV.

Úr Isten, a pogányok jöttek a te örökségedbe, megferteztették a te templomodat etc.

Az, ki tökéletes és igaz keresztyén akar lenni, szükség, hogy ne csak magáért, és mikor kiváltképpen való nyavalyája legyen, hanem másért is, és a közönséges veszedelemnek eltávoztatásáért könyörögjön és esedezzzék az Úr Istennek előtte.

Mert felebarátunkat úgy kell szeretnünk, mint önnön magunkat. És a közönséges nyavalya nem léssen kiváltképpen való veszedelem nélkül.

²⁰ A Balázs Mihály és Káldos János által kiadott válogatott gyűjteményben szereplő prédikáció elejét a romlott szövegek miatti olvasási nehézségek miatt csak részlegesen közölték, ezt az idézett részekben kipótoltam. Lásd *Enyedi György válogatott ...* 1994. 181.

²¹ A második kéz a szóban forgó beszédeknel nem, de egyéb helyeken a szöveget magát is végigjavította, szerkesztette. Szavakat írt át, cserélt ki és helyesbített, mondatszerkezeteket változtatott meg, idézeteket pontosított. Ez azért is érdekes, mert nagyon kevés esetben találkozhatunk a másolatok során e látható szerkesztési folyamattal. Erre másik példának a *Contiones Vetustissimae* nevet viselő kódex, melyben a másolás után hasonló átszerkesztések történtek (Academia III., MS.U. 262.). Az említett kötetről és a benne található Enyedi-beszédekről lásd bővebben: Lovas Borbála: *Másolási stratégiák Enyedi György prédikációinak hagyományozódásában*. Előadás formájában elhangzott *A kora újkori prózai kegyességi műfajok rendszere és elmélete* című tudományos konferencián. (Debrecen, 2012. máj. 24.). A cikk megjelenés alatt.

²² Az összevető táblázatban és az idézetekben a hiányzó szavakat, szótagokat [szögletes zárójelben] közlöm.

Miképpen mikor a hajó elmerül, senki nincsen a hajóban, kinek a nyavalyában ne jusson.

Ezért írja Szent Pál: 1Tim 2.2. *Kérlek, hogy mindenknek előtte lennének könyörgések és imádkozások, kérések, hálaadások minden emberekért, hogy csendes és békességes életben élhessünk.*

Ezért olvassuk sok Istenfélő, kegyes embereknek fohászkozásukat az Istenhez a közönséges megmaradásért. Mózes, Ábrahám, Jeremiás, Dániel, Ezsdrás, Eszter és egyebek példája megmutatja.

Ez meghallott dicséretben is efféle könyörgésnek formája adatik előnkbe. Mert mikor az Istennek szent népe a pogányság miatt nagy nyomorúságra jutott volna, a próféta látván a közönséges veszedelmet, nagy keserves szível panaszolkodik és könyörögve az Úrnak, hogy megelégedvén az ő fiainak sanyarúságival, fordítsa haragját a pogányokra, és az ő híveit mentse és szabadítsa meg azoknak kezükből.

Holott annak okáért mi is hasonló állapotban vagyunk, illik hason[ló] könyörgéssel keresnünk és megtalálnunk az Istent, hogy miképpen régen az ő hívein könyörült, mireánk is mostan tekintsen kegyes szemeivel. De hogy olyan hatható legyen imádságunk, szükség megértenünk, mint könyörögnek a régi szentek, hogy mi is nyomdokát követhessük.

Lássuk meg azért, micsoda renddel és móddal vagyon megírva a jelenvaló ének. Vayon két fő része:

Az elsőben vagyon keserves panaszolkodás, ahol előpanaszolja a próféta az Izrael fiainak nagy nyomorúságukat és veszedelmüket.

Az másodikban buzgó szívvel könyörög, hogy azt a nyavalyákat a pogányokra térítse, és az övéit megmentse.

Miképpen mikor a hajó elmerül, senki nincs a hajóban, kinek ne jusson az nyavalyában.

Ezért írja Szent Pál 1Tim 2.: *Kérlek, hogy mindenknek előtte lennének könyörgések, imádságok, kérések, hálaadások minden emberekért, királyokért és minden méltóságra helyezettettekért, hogy csendességben és békességes életben élhessünk.*

Ezért olvassuk sok Istenfélő, szent embereknek fohászkozásukat, esedezésüket az Úr Istenhez a közönséges megmaradásért. Mint Jeremiás, Dániel, Ezsdrás, Eszter és egyebeknek példája megmutatja.

Ez meghallott igékben is efféle könyörgésnek formája adatik előnkbe. Mert mikor az Istennek szent népe a pogány népek miatt nyomorúságra jutott volna, a próféta látván a közönséges veszedelmet, nagy keserves szível panaszolkodik és könyörög az Úrnak, hogy megelégedvén az ő fiainak nyomorúságával, fordítsa haragját a pogányokra, és az övéit mentse és szabadítsa meg azoknak kezükből.

Holott annak okáért mi is hasonló állapotban vagyunk mostan, illik hasonló könyörgéssel megkeresnünk és találnunk az Úr Istent, hogy miképpen az ő hívein megkönyörült, miránk is mostan tekintsen kegyes szemeivel. De hogy olyan hatható és foganatos legyen imádságunk, szükség megértenünk, micsoda formán könyörgöttek a régi szentek, hogy mi is nyomdokukat követhessük.

Lássuk meg azért, micsoda renddel és móddal vagyon megírva ez jelenvaló ének. Vayon két fő része:

Az elsőben vagyon keserves panaszolkodás, ahol előszámlálja a próféta az Izrael fiainak nyomorúságikat és veszedelmüket.

Az másodikban buzgó szívvel könyörög, hogy ezt a nyavalyát térítse a pogányokra, és az övéit szabadítsa meg.

28./95. beszéd vége**K2**

Holott annak okáért mi és a mi atyánkfiainak Istennek örökségei vagyunk, a törökök pedig pogányok, és aminemű keserűségük lett régen a zsidóknak, mi rajtunk azok pontról pontra beteljenek a törökök miatt.

Bizony, aminemű szívvel az Úrnak elei[be] terítették a zsidók az ő nyomorúságukat, mi is ekképpen [mo]stan megcselekedhetjük.

És miképpen azok kívánták, [hogy] ez méltatlan dolgokat látván Őfelsége a pogányok [keze]ből őket megszabadítsa, szinte azonképpen mi is kíván[hat]juk, hogy Ő Szent Felsége kegyelmes szemével tekintszen a mi nyomorú és sanyarú állapotunkra, és megelégedvén ennyi ideig való keserűségünkkel, szabadítson meg kegyetlen pogányoknak kezéből, melyről mi is megemlékezvén, vidám orcával Ő Szent Felségének hálákat adhassunk. Ámen!

29./96. beszéd eleje**K2**

Concio. Ex eodem Psal. Precationis modus tempore affectionis. *Meddig Uram haragszol mindvégig* etc.

Minek utána az első részében a dicséretnek megírta a Próféta, az Izrael népének nyomorult állapotját, immár az második részében buzgó szívvel könyörög, hogy ez ínségből szabadítsa meg őket.

Három cikkelyre osztjuk pedig az igéket, hogy azoknak értelmét jobban megérthessük. Mert elsőben egy néhány okait számlálja elő a Próféta, amelyekre képest kívánja és kéri az Úrtól a megszabadulást.

S

Holott annak okáért mi és a mi keresztény atyánkfiainak Istennek öröksége vagyunk. A törökök és tatárok pedig pogányok. És aminemű keserűségük lett régen a zsidóknak a káldeusok miatt, mi rajtunk és a mi keresztény atyánkfiainak azonok pontról pontra beteljesedtenek a törökök és tatárok miatt.

Bizony, aminemű buzgó szívvel és keserves panaszkodással az Úrnak eleibe terítették a zsidók az ő nyomorúságukat, mi is szinte azonképpen mostan megcselekedhetjük. És miképpen azok kívánták, hogy e méltatlan dolgokat látván Őfelsége a pogányok kezéből megszabadítsa, szinte azonképpen mi is kívánhatjuk, hogy Ő Szent Felsége kegyelmes szemével tekintszen a mi sanyarúságunkra és nyomorult állapotunkra. És megelégedvén ennyi ideig való keserűségünkkel, szabadítson meg a kegyetlen pogány népnek nyúgiból és ínségből, hogy nyakunkról lerakván igáját, ismerhessük csak őtet Urunknak, oltalmunknak és gondviselőnknek. És a velünk való jótéteményről örömmel megemlékezvén, vidám orcával Ő szent felségének hálákat adhassunk, és lelki vigassággal az ő nevének dicséreteket mondhassunk. Ámen.

S

Concio XCVI. Ex eodem Psal. v. 5.

Meddig haragszol Uram mindvégig? Felgyullad mint a tűz a te bosszúállásod. Etc.

Minek utána az első részében a dicséretnek megírta volna a Próféta az Izrael népének nyomorult állapotját, immár a második részében a Próféta buzgó szívből könyörög az Úr Istennek, hogy az ínségből és nyomorúságból szabadítsa meg őket.

Három cikkelyre osztjuk pedig az igéket, hogy azoknak értelmét jobban megérthessük. Mert elsőben egy néhány dolgait számlálja elő a Próféta, amelyekre képest kívánja és kéri az Úrtól a megszabadulást.

Másodszor azon könyörög, hogy az ő el-lenségüket megverje és büntesse. Harmadszor az Istennek hálaadást ígér a hívek nevével a megszabadításáért. Mond azért: *Uram med-dig* etc.

Ez igékben vagyon az első ok, mely-lyel akarja a próféta irgalmasságra hajtani az Istent.

29/96. beszéd vége

3tia pars

Az utolsó cikkelye emez igékben vagyon: *Mi pedig te népeid és te meződnek juhai.* Etc.

Az Isten sok különb-különb-fé[le] javakkal látogatta meg az embert, de mindazokért nem kíván semmi jutalmat, mert mi nélkül szükölködik Őfelsége, mit adhatunk őneki, az ki övé nem volna? Hanem csak azt kívánja, hogy hála[a]dók legyünk, amint ő maga mondá Psal. 49.

Vajon s az bikáknak húsát eszem-e én. Etc.

Áldozzál az Istennek dicséretének áldo-zatjával. Etc.

Hívj segítségül engem a te nyomorúságod-nak idején. Etc.

Holott azért mi is hasonló állapotban va-gyunk a zsidókkal

Másodszor azon könyörög, hogy az ő el-lenségüket megverje és büntesse. Harmadszor az Úr Istennek hálaadást és dicséretet ígér a hí-vek nevével a megszabadításáért. Mindannak okáért elsöben: *Meddig haragszol Uram* etc. Ez igékben vagyon az első ok, mellyel akarja a próféta irgalmasságra hajtani az Úr Istent.

Az utolsó cikkelye ez éneknek emez igék-ben vagyon befoglalva: *Mi pedig te népeid és a te meződnek juhai.* Etc.

Az Úr Isten sok különb-különb-féleképpen való jókkal látogatta meg az emberi nemzetet, de mindazokért sem kíván semmi jutalmat, sem fizetést; Mert mi nélkül szükölködik Őfelsége, mit adhatnak őneki, ki övé nem volna? Hanem csak azt kívánja, hogy hálaadók legyünk, és az elvett jókért az ő nevét dicsérjük és magasztal-juk. Amiképpen ő maga mondá Psal. 49.

Vajon s az bikáknak húsát eszem-e én, avagy az bakoknak vérét iszom-e?

Áldozzál az Istennek dicséretének áldo-zatjával, és add meg a Jehovának tett fogadásodat.

Hívj segítségre engemet a te nyomorúsá-godnak idején, én megszabadítlak tégedet, és te dicsőítesz engemet.

Söt, ez világon való életünknek és minden cselekedetünknek fő célja, szükség, hogy le-gyen az Úrnak tisztessége és dicsérete, amint mondá Krisztus Urunk az apostoloknak: *Úgy világoskodjunk az Isten világosságtok* etc. Itt is azért ígér a próféta az egész gyülekezetnek képében az Úr Istennek hálaadást és dicsé-retet. Mert ennél egyebet nem adhat az ember az Istennek, Őfelsége is csak azt kívánja.

Holott annak okáért mi is hasonló állapot-ban vagyunk a régi zsidókkal, amint a mina-pi prédikációnkban megmutogatók bőveb-ben. Ez mai leckében pedig ezt is megértők; Minemű formán szoktak a régi szentek az

Őfelségének mind szüntelen esedezzünk, hogy mirajtunk is könyörüljön és a mi ellenségünket büntesse meg, hogy mi Őfelségének dicséretet és hála[a]dást énekelhessünk. Amen.

30./98. beszéd eleje

K2

Concio. 1Tim. 6.<20>17. Divites quomodo informandi.

Ez világi gazdagokat intsed, hogy el ne higgyék magukat. Etc.

A belső és lelki nyavalyáknak nincs egyéb orvossága a beszédnél, [inté]snél. Mint hogy pedig a tanító lelki orvos, nincs egyéb or[vos]sága a beszédnél és ez az ő tiszte, hivatala, főképpen a jó[ra való] oktatás. Szükség az intés mindeneknek, de főképpen azoknak, [akik] boldog állapotban vannak, mert egy az, hogy sokkal nehezebb a [jószer]erencesének idején magát megismerni bírni.

Más az, hogy az ilyenek ingyen betegeknek sem ismerik magukat, ha az orvos reájuk nem vigyáz, minthogy amazok sem kívánják az orvosságot, hamar is elvesznek. Effélék közé számlálatnak a külső gazdagságban <a külső gaz> telhetetlen emberek. Melyekkel mint kelljen banni és oktatni, megmutatja ez előszámlált igékben Szent Pál.

Vegyük elő azért mi is az előszámlált igéket, és azoknak megmagyarázatjából lássuk, minemű hasznos tanulságink adatnak előnkbe.

Vagyon ez igéknek két része: Az elsőben azt jelenti meg az Apostol, minemű vétkektől kell magukat óvni a gazdagoknak. A másodikban micsoda cselekedetekben foglalják magukat. Így szól azért: *Intsed, úgymond, a gazdagokat. Etc.*

Istennek könyörögni. Ez vagyon hátra, hogy mi is kövessük azoknak példáját, és mind szüntelen Őfelségének esedezzünk, hogy mirajtunk is és a mi atyánkfain könyörüljön és a mi ellenségünket, kik az ő szent nevét káromolják és csúfolják, büntesse meg, hogy mi szemeinkkel azokon való bosszúállását meglátván Ő Szent Felségének közönségesképpen dicséretet és hálaadást énekelhessünk. Amen.

S

Concio XCVIII. 1Tim. Cap. 6.

Ez világi gazdagokat intsed, hogy el ne higgyék magukat és ne bízzanak a haszontalan gazdagságban. Etc.

A belső és lelki nyavalyáknak nincsen egyéb orvossága a beszédnél és intésnél. Mivelhogy pedig a tanítónak, lelki orvosnak az ő fő tiszte az intés és oktatás, szükség ugyan az intés mindeneknek, de főképpen azoknak, akik boldog állapotban vannak; Mert egy az, hogy sokkal nehezebb a jószerencesének idején magát megbírni.

Más az, hogy az ilyenek ugyan betegeknek sem ismerik magukat, és ha az orvos rájuk nem vigyáz, minthogy amazok sem kívánják orvosságát, hamarébb elvesznek.

Effélék közé számlálatnak a külső gazdagságban élő telhetetlen emberek, és kik a világi jókkal büvölködnek. Melyekkel mint kelljen banni és mint kelljen oktatni, megtanítja az előszámlált igékben Szent Pál Timótheust. De mivelhogy ezek nem csak Timótheusért, sem csak a Szent Pál idejebeli gazdagokért íratattak meg. Vegyük elő renddel az igéket, és azoknak megmagyarázásából lássuk, micsoda hasznos tanulságink lehetnek.

Vagyon ez igéknek két része: Az elsőben azt jelenti meg az Apostol, minemű vétkektől kell magukat óvniuk a gazdagoknak. A másodikban micsoda cselekedetekben foglalják magukat. *Intsed, úgymond, ez világi gazdagokat. Etc.*

30./98. beszéd vége

K2

Melyet megnyerhet, ha a reá bízott jókból egyebeknek, a szűkölködőknek adakozik, és jókedvvel másnak abból sáfárkodik, mert itt nincsen bizonyos helyünk, azért nem az itt való jóknak bírásában vagyon a gazdagság és boldogság, kit még a pogány bölcsek is tudtak és megismertenek.

Non possidentem multa vocaveris recte beatum. Rectius occupat nomen beati, qui deorum.

Ha azért még a pogányok is ezt hitték, mennyivel nagyobb szégyen nekünk, ha ez hiábavaló jókhoz ragaszkodunk, és ebben helyzetjük boldogságunkat, kik azt valljuk magunk felől, hogy a Krisztus és a Szent Apostolok tanítványai vagyunk, fogadjuk meg tanácsukat, intésüket, és az itt alatt valókat hátrahagyván, megutálván az oda fel valókat keressük és az örökké való[kra] megmaradandókra sóvárkodjunk és igyekezzünk. Ámen.

S

Melyet megnyerhet, ha a reá bízott jókból egyebeknek, a szűkölködőknek adakozik, és jókedvvel másnak azokból sáfárkodik; Mert itt nincsen bizonyos és megmaradandó helyünk. Azért nem az itt való jóknak bírásában vagyon a gazdagság és a boldogság, kit még a pogány bölcsek is tudtak és megismertek: Horat. *Non possidentem multa, vocaveris recte beatum. Rectius occupat nomen beati, qui deorum etc.*

Ha azért még a pogányok is ezt hitték és vallották, nyilván nagyobb szégyen minékünk, ha ez hiábavaló jókhoz ragaszkodunk, és ebben helyzetjük boldogságunkat? Kik azt valljuk magunk felől, hogy a Krisztus és a Szent Apostolok tanítványai vagyunk. Ha ő tanítványai vagyunk, fogadjuk meg tanácsukat, intésüket, és az itt alatt való jókat hátrahagyván és megutálván az oda fel valókat keressük és az örökké megmaradandókra sóvárkodjunk és igyekezzünk. Ámen.

A 79. zsolttára épülő beszédpár csak ezen az egy (vagyis két) helyen szerepel Enyedi beszédeinek teljes korpuszában,²³ annak ellenére, hogy a zsolttár gondolatköre, valamint hivatkozási szinten maga a zsolttár is kulcsmotívumként megtalálható beszédeiben. Bár már szóltunk a két szöveg stílusának és minőségének bizonyos jellemzőiről, érdemes talán itt megemlíteni az egyik legelső, elgondolkoztató példát a zsolttarra épülő első beszéd²⁴ elejéről. Szent Pál Timóteushoz írt első levelének második részéből szerepel itt egy idézet, mely S másolatában így szól: „Ezért írja Szent Pál 1Tim 2.: *Kérlek, hogy mindeneknek előtte lennének könyörgések, imádságok, kérések, hálaadások minden emberekért, királyokért és minden méltóságba helyezettettekért, hogy csendességben és békességes életben élhessünk.*”

Ez **K2** változatában kissé rövidebb. („Ezért írja Szent Pál: 1Tim 2.2. *Kérlek, hogy mindeneknek előtte lennének könyörgések és imádkozások, kérések, hálaadások minden emberekért, hogy csendes és békességes életben élhessünk.*”) A főméltóságuk szövegből való elhagyása tekinthető csupán stilisztikai rövidítésnek is, a hallgatósághoz vagy a politikai helyzethez való idomulásnak, önálló álláspont szolid jelzésének, ám sokkal furcsább az, hogy ezáltal a másoló szokatlan módon kihagy a bibliai idézet szövegéből, ráadásul annak közepéből. Emellett pontatlan hivatkozást hoz, mely épp

²³ A számozási eltérés miatt a 79. zsolttarra épülő beszédként van említve a 178. és 179. prédikáció is, a 6. triacas két darabja, ám az alaptextus valójában Zsolt. 80,1 és Zsolt. 80,9. Jelen esetben is találkozhatunk a számozás kettősségével, így az S másolatban a rubrummal kiemelt 78-as szám későbbi kéz által át van húzva, és fölé szürke tintával a 79-es szám van írva.

²⁴ 28./95. beszéd. Kanyaró így jellemzi az utóbbit: „A 95-ik prédikáció a 79. zsolttár 1-ső verséről szól. (Úr Isten, a Pogánok jöttek az te örökségben.) [...] E prédikáció végén a török–tatar igából való szabadulásért könyörög, a kik ugy nyomorgatják a keresztényeket, mint hajdan a chaldéusok a zsidókat.” Kanyaró: *i.m.* 33 (1898/1). 28.

arra a sorra utal, amelynek kezdetén a kihagyott szavak találhatók.²⁵ Ha figyelembe vesszük azt az egyes esetekben finom distinkciót, más esetekben teljes szinonimitást, felcserélhetőséget, mellyel a *király* és *fejedelem* szavakat Enyedi és a kortársak az erdélyi politikai helyzetben kezelik, ez a szöveghely a korpusz tágabb kontextusában is újabb érdekes felvetésekre adhat alapot. Emellett az ilyen és hasonló példák, eltérések megengedik azt a kérdést, melyet csak mélyebb és nagyobb szövegcsoponton végzett elemzés után válaszolhatunk meg részletesen: ha a kihagyásokat és betoldásokat nem szövegromlásként, hanem egyfajta konstruktív szövegszerkesztés eredményeként kezeljük, ahogy az bizonyíthatóan látszik, milyen stratégiák mentén történt a kétféle szerkesztés?

A prédikációban felmerül Sedékiás²⁶ és Nabukodonozor neve.²⁷ Ez azért megjegyzendő, mert e két alak végigkíséri az Enyedi-beszédeket, a zsidó–magyar párhuzam, valamint a törökbarát álláspont egyik kulcsmotívumának tekinthetjük történetüket a prédikációgyűjteményben.²⁸ A babilóniai fogság egy példasor első darabjaként szerepel, mely után Enyedi bizonyítja, hogy a zsoltár adott passzusa csakis erről és nem az Antiochus császár idejében, Krisztus születése előtt 173 esztendővel történt templomszentségtelenítésről²⁹ és nem is a Titus Flavius Vespasianus császár alatti időről, Jeruzsálem pusztulásáról szól.³⁰ Ezt követően ugyanezt a kronológiai problémát Enyedi

²⁵ 1Tim. 2,1–2.: *Arra kérlek mindenekelőtt, hogy tartsatok könyörgéseket, imádságokat, esedezéseket és hálaadásokat minden emberért, a királyokért és minden feljebbvalóért, hogy nyugodt és csendes életet éljünk teljes istenfélelemben és tisztességben.* [Kiemelés tőlem. L.B.]

²⁶ A korabeli háborús helyzet borzalmainak leírása helyett Enyedi inkább nyúl a bibliai példákhoz. Sedékiás családjának és főembereinek kiirtását sem csupán itt írja le („Sőt azon Jeremiás cap. 52[:9-11] et 2Reg. 25[:6-7] azt írja, hogy mikor Nabukodonozor eleibe vitték volna Sedechiás királyt gyermekeivel és főfő embereivel és népeivel, az ő gyermekeit szemei előtt levágatá. Azonképpen főfő embereket, őmagának szemeit kioltatá, várba vetteté és úgy vitéte fogva Babilóniába. Sőt azután azt írja a história, hogy Jeruzsálemből 60 főfő embereket hozatott fogva és azokat is mind levágatá Nabukodonozor. Tehát még a városnak megszállásakor és az ostromkor mennyi számtalan lélek veszett.” Az idézett rész a két beszédben teljesen megegyezik. Lásd pl. *Enyedi György válogatott...* 191.), de például az 53. beszédben is (53_K3_77v-83v/53_K4_67v-71r/53_Sz_220–235, Jer. 21, 1.; K3: „Mindezek pedig ugyan valóban be is teljeseének Sedechiáson és mind az egész zsidó nemzet. Mert nagy éhség és azután rettenetes döghalál támadta a városban, és noha tizennyolc hónapig tarták a várost, de végre ostrommal megvették az asszíriabeliek. A benne való népet levágák. Sedechiás király megfutamodék feleségéstől, gyermekestől, de utána menének, megfogák Jerikó mellett és visszavivék Nabukodonozor eleibe, ki mikor hitelenségét a szemére hányta volna, szeme előtt gyerekeit levágatá, ő magának a szemeit kioltatá és Babilóniába örök rabságra vivé, holott aztán tömlőcben hala meg. Az egész zsidó országnak népét pedig mind elrablatá, elvitéte. Jeruzsálemet és az Isten templomát megégetteté.” Lásd pl.: *Enyedi György válogatott...* 131.)

²⁷ „Ennek megtudására utat nyit és vezet minket az első vers, melyben vagyon emlékezet a szent templomnak fertőztetéséről és Jeruzsálemnek romlásáról. Ez pedig, amint a törtétiákból megtetszik, lött három úttal. Elsőben Sedechiás király idejében, mikor Nabukodonozor elrablá Júdát és Jeruzsálemet elrontá, pusztítá, kit profétált vala és meg is ére vala Jeremiás.” *Enyedi György válogatott ...* 182.

²⁸ Erről más aspektusból lásd Lovas Borbála: *Erkölc és identitás. Pogányság és kiválasztottság Enyedi György prédikációiban.* = *Identitás és kultúra a török hódoltság korában.* Szerk. Acs Pál, Székely Júlia. Bp. 2012. 299–310.

²⁹ *Enyedi György válogatott műveiben* hibásan a 143-as évszám szerepel, ám valójában magában a beszédben is hibásnak mondható a dátum. IV. Antiochus Epifánész Kr. e. 167-ben állítottatott fel a jeruzsálemi Templomban Zeusz oltárt, áldozott disznót és szentségtelenítette meg a templomot.

³⁰ „Immár szükség, hogy ez ének irratott e három veszedelemnek valamelyikéről, de nem iratott az utolsóról, mert rómaiaktól lött pusztítás után nem volt a zsidóknak oly profétájuk és bölcs emberük, akinek beszédét, avagy írását a Bibliába írták volna. Aztán régebb ez az ének Krisztus Urunk idejénél, mint majd meghallod. Sokan azért magyarázzák az éneket az Antiochustól tött pusztításra és nyomorúságra. De én arra sem mehetek, mert elsőben Mach. 7. ez éneknek egy cikkelye hozatik elő, úgy mint régi mondas és prófécia. Tehát nem akkor költ. Más az, hogy ha az Antiochus király ideje után iratott volna ez ének, talán úgy be sem vétetett volna a Bibliába, mert még a Machabeusok könyvének sincs olyan becsülete, mint a derék szent iratok. Annakokáért szükség, hogy az első veszedelemről, a babilóniai fogságról és veszedelemnek idejéről magyarázzuk, mert ahhoz ugyan szépen is illik minden cikkelye, amiképpen az igéknek magyarázatjából megmutatom.” *Enyedi György válogatott ...* 183.

kérdés-válasz formában is bemutatja.³¹ A zsoltár magyarázata ezután következik.³² A magyarázat elején rögtön tisztázza a kiválasztott nép bibliai fogalmát, és nem késlekedik a 80. zsoltár sokszor használt szőlőtő-idézetét előhozni a sorspárhuzam megeremtéséhez.³³ Három kulcsszó köré rendezve elemzi a prédikátor a zsidókra mért csapásokat, sűrűn alátámasztva egyéb bibliai helyekkel: a nép, a templom, valamint a város pusztulását és elveszését veszi sorra a következő oldalakon. „Az Isten népe, az Isten temploma, az Isten városa mind oda vala, kinek ha csak egyik részét látták volna is, elég keserűség lett volna, de hogy mind egyszersmind találta őket, attól nyavalyásb volt.” Ezen fejtegetés nem egyedi Enyedi prédikációgyűjteményében, mind a három kulcsszó köré újabb és újabb beszédek, beszédrészleteket kapcsolhatnánk.

Ezután következik a próféta második keserűsége, a holttestek temetetlenlége. „Noha a halál önmagában véve is keserű, de mellette való kegyetlenség és iszonyúság sokkal kegyetlenebbé teszi.”³⁴ Újabb példasor követi e kezdetet, melyben az el nem hantolt halottakról, a büntetésről és a szégyenről szól. Itt kétféle isteni büntetésről beszél a próféta nyomán: a holttestek állatok eledeléül hagyásáról, valamint a túlzó vérontásról. Az előbbit nem csupán bőséges ószövetségi és apokrif,³⁵ de az *Iliász*ból, a *Síralmak*ból és Szophoklész *Antigoné*jából vett idézetekkel is színesíti, magyarázza. Az utóbbira nem fordít ilyen gondot, a szöveghely inkább a prédikátor visszafogottságáról tanúskodik, mindemellett megjegyzéseiből személyes hang érződik: „Panaszolkodik azon is, hogy oly nagy vérontás volt, hogy mint a víz, úgy folyt. Ez meg szokott lenni a harcokban, a hadakban és városoknak megvételeiben, kitől csendes ember irtózik és megiszonyodik, nemcsak mikor hallja, vagy látja, de mikor csak meggondolja is.”³⁶ Ezután kitér a megcsúfoltatás keserűségére és ezzel együtt az előbbieken használt bibliai és apokrif hivatkozásokra.³⁷ A Templom és Jeruzsálem pusztulását sirató Jeremiás szavai a beszédben átvezető, lezáró határvonalat jelentenek, melyek után a prédikátor aktualizálja az elhangzottakat, megismétli az egész korpuszon átvonuló zsidó–magyar párhuzam indoklását, külön kiemelve minden egyes rész párhuzamosságát az aktuális helyzettel, vagyis azt, miért értelmezhető tisztán és félelérthetetlenül a zsoltár a hívekre: „Ezek így állván, vajon s amely igazán mondják vala

³¹ Hogy a korban sokak által taglalt kérdéssel kapcsolatban nem csupán hitéleti, történeti és teológiai érveket hoz fel, de szövegtörténeti megjegyzésekkel is megnyugtatja a híveket, íme egy példa: „[Q.] De itt egy kis akadály támadhat, mert ha az ének irattatott a babilóniai fogságkor és a templomnak megfertőztetése után, hogy vagyon tehát a zsoltárban, a Szent Dávid könyvében? Mert Dávid régen volt a babilóniai fogság előtt, és ő idejében még ingyen sem építtetett vala a templom, nemhogy megfertőztetett volna. Responsio: Érte igen könnyű választ tenni annak, aki az Írást forgatta. De hogy te is ezt és efféle ellenvetéseket megfejtess, vedd eszedbe, hogy a zsoltár könyvben vagynak dicséretnek írva, kiket nem Dávid szerzett, sem nem ő idejében költöttek, hanem kiket ő előtte s kiket utána. Mint ez igen nyilván vagyon. Hogy pedig mind az egész könyvet Dávidénak nevezzük, nem egyéb az oka, hanem hogy nagyobb részét Dávid írta és az ő idejében szent és bölcs emberek csinálták. És ezért a többi is, mind az ő neve alatt vagynak. Ezeket immár így megértvén, szóljunk az igéknek magyarázatjára.” *Enyedi György válogatott...* 183–184.

³² Az előbbi kérdés Enyedi beszédeiben nemegyszer említett kérdéskörhöz kapcsolódik. A prédikációk visszavisszatérő pontjai – és a jelen elemzett beszédekben is megjelenő motívumai – egyrészt a jeruzsálemi templom megszenteltelenítése és lerombolása mint a zsidókra haragvó Isten büntetése, valamint Máté 24. könyvének tradicionális és sokak által conlogatott értelmezése során felmerülő bibliai előképek – éppen ezek – magyarázata. Utóbbi textussal több beszéd is szerepelt eredetileg a gyűjteményben, ám ma csupán egyet ismerünk ezekből két variánsban: 62_K4_101r-104v / 62_Sz_390(290)-404(304), Mt 24,6.

³³ Zsolt 80,9: „Úram, egy szőlőtőt hoztál Egyiptomból, kihánytad a pogányokat és ezt elplántáltad.” Lásd még: 23. lj.

³⁴ *Enyedi György válogatott...* 189.

³⁵ *Tóbit könyve*.

³⁶ *Enyedi György válogatott...* 191–192.

³⁷ Több példát hoz egymás után *Tóbit könyvből*, ezután a 21. zsoltárt, majd a *Síralmak könyvének* három passzusát idézi egybefűzve.

régen az Izrael fiai, hogy a pogányok, i.e. a babilóniaiak, a káldeusok jöttek az Isten örökségébe, i.e. Júdeába. Nam, szintén azonképpen mondhatjuk-e mi is, hogy a pogányok, i.e. a törökök, tatárok jöttek az Isten örökségébe, i.e. görög, magyar és egyéb keresztény országokba? [...] És aminemű keserőségek lött régen a zsidóknak a káldeusok miatt, mi rajtunk és a mi keresztény atyánkfiaink azonok pontról pontra beteljesedtenek a törökök és tatárok miatt.”³⁸ Ezután egy fohással, kívánsággal zárja, melyben kéri Istent, szabadítsa meg a népet a kegyetlen pogány népek nyűgéből és az inségből.

A 79. zoltárhoz tartozó második beszéd szorosan kapcsolódik párjához, a prédikáció kezdetén a prédikátor is elmondja: „Minek utána az első részében a dicséretnek megírta volna a próféta az Izrael népének nyomorult állapotját, immár a második részében a próféta buzgó szívből könyörög az Úr Istennek, hogy az inségből és nyomorúságból szabadítsa meg őket.”³⁹ A két beszéd között nemcsak tematikai kapcsolat van, de több helyen egymásra hivatkozik a két szöveg, mely azt erősíti meg, hogy nem csupán eredetileg, de a másolások során is összetartozóként kezelték, egymás után mondták el őket. A második beszéd inkább praktikus szövegnek mondható, a gyűjteményben található *precatiók*, könyörgések sorába illeszkedik, tovább építve a megelőző prédikáció gondolatmenetét a zsidó–magyar helyzéspárhuzamot elemezve és kibontva, egyben nemcsak könyörög, de könyörögni tanít,⁴⁰ hosszasan részletezve az apostol szavait és technikáját. A beszéd két hosszabb és egy harmadik, rövidebb egységből áll, az első tartalma az Istenhez való könyörgés módja, a másodiké annak kívánása, hogy miután Isten megszabadította népét, büntesse meg ellenségét, a harmadikban pedig a hálaadásról beszél a prédikátor. Gondolatmenetének lényege röviden a következőképpen foglalható össze: a könyörgés első lépése kérni Istent, hogy feledkezzék el népének kollektív és egyéni bűneiről. Majd könyörüljön rajta, ne hagyja túl sokáig szenvedni, valamint segítsen neki, nem csupán a nép miatt, de saját dicsőségének megmaradása érdekében is, mert ha „övéit meg nem segíti, nagy gyalázatára és az Ő nevének szidalmára lépzen”.⁴¹ És noha ők vétkesek, de nagyobb vétkesek a pogányok: „Hogy pedig a pogányok bűnösebbek és inkább megérdemlik a büntetést, két dologból mutatja meg. Elsőben mert az Istent nem ismerik és az Ő nevét segítségre nem hívják. Másodszor, hogy kegyetlenül elpusztítják a zsidóságot.”⁴² Arra a sugalmazott ellenvetésre pedig, hogy a pogányok pusztítása épp Isten haragja miatt esett a zsidókon, és a pogányok az Isten végzésének csak eszközei voltak, tehát nem lehet kárhozzatni őket kegyetlenségükért, a prédikátor válasza az, hogy a büntetésben is

³⁸ *Enyedi György válogatott...* 194–195.

³⁹ Kanyaró így jellemzi S beszédét: „A 96-ik beszédet is ugyanazon zoltár 5-ik versére alapítja. („Meddig haragszol, uram” ? 330—341. 1.) Tárnya is ugyanaz: a pogányok kegyetlensége s azoktól való megszabadulás. [...] Azt is föl kell említenünk, hogy e beszédében igen érdekesen mutatja föl az ő- és új-testamentum közötti különbséget. Felfogása nem kedvez az akkor mindinkább terjedő szombatos iránynak: »Más az Ő- és az Új-Testamentumnak ideje és sokkal nagyobb tökéletesség kívántatik az Új-Testamentumnak fiaitól, hogynem régen az Ő-Testamentumbeliéktől; az miképpen Christus Urunk bővön megmutatja Matt. 5. Azért nem csuda, ha az, mi az Ő-Testamentumban megengedett, az Új-Testamentumban megtiltatott.« (338. 1.)” Kanyaró: *i.m.* 1898/1. 28–29. Ez a rész többek között pontosan megegyezik a két változatban. K2, 309: „Más az Ő- és Újtestamentum ideje, és sokkal nagyobb tökéletesség kívántatik fiaitól, hogynem régen az Őtestamentumbeliéktől, amint Urunk bővön megmutatta Matt. 5. Azért nem csuda, hogy ami az Őtestamentumban megengedett, az Újban megtiltatott.”

⁴⁰ „Tartsuk eszünkbe azért a könyörgésnek formáját, és kövessük a szentek példáját ebben is.” (K2, 309.)

⁴¹ S, 304.

⁴² Uo.

vétkezhet az ember, hiszen ha Isten kiosztott haragja mellett a kiválasztott saját haragját is ki akarja tölteni ellenségein, maga nagyobb büntetést érdemel: „Tanuljuk meg azért, hogy még az Istentől megengedett büntetésben is ne kegyetlenkedjünk, mert az Úrnak haragját reánk gerjesztjük.”⁴³ A bosszúállás kétféle lehet, egyik a kiváltképpen való, mely esetben „valaki az őrajta tett gonoszért másnak veszedelmére igyekszik”, ez tiltott, a másik nem a személyt nézi, „hanem a közönséges társaságot vagy az Istennek tisztességét”. Ha Isten bosszút áll népéért, nem csupán ennek nevében teszi, de egyúttal megerősíti őket hitükben is.⁴⁴ A beszéd klasszikus felépítésű, csak bibliai idézetekkel tűzdelt szoros szövegolvasat, példaszövegeiben főleg a mózesi könyvekből idéz (Gen., Exod., Lev., Deut.), ezen kívül zsoltárookra (Zsolt 23, Zsolt 49) Juditra, Mikeásra, János és Lukács evangéliumára hivatkozik. A beszéd meglepő módon igen kevésbé aktualizál, noha lenne lehetősége bőven, hiszen nemcsak a hallgatóságot felkavarni hivatott erősebb idézetek⁴⁵ jelennek meg, de a téma maga kínálja fel a hívekre való explicit ráhatást.⁴⁶

⁴³ K2, 306. A két kötetben egyező szöveg, ám e helyen egy egyéni idézet is következik utána: „Vae Assur!” (Ézs 10,5: *Jaj Asszírának, haragom botjának, melynek kezében van dühömmek vesszeje!; Vae Assur virga furoris mei et baculus ipse in manu eorum indignatio mea.*) Hogy az S-ben szereplő 97-es beszéd gondolatmenete mennyi párhuzamosságot mutat e hellyel, s így probléma nélkül beleillik a beszédek sorába, álljon itt egy példa: „Tanuljanak azért itt a fejedelmek, hogy ha szinte egyébiránt istenfélők is, de ok nélkül, valami felfuvalkodásból, vagy hírnév, dicsőség kereséséből hadat ne indítsanak. Mert ha szinte istentelen népre indulnak is, megbünteti az Úr Isten, és a vétkekért meglakoltatja mind őket, s mind országukat. De tanulhatnak azért innét egyéb rendbéli emberek is, hogy semmit felfuvalkodásból, maguk mutogatásából ne cselekedjenek; Mert ha az Úr Isten a fejedelmeknek, akik itt e földön az ő tisztit, személyét, sőt, nevét viselik, nem kedvez: Bizony egyéb rendbéli embereket inkább nem bocsát elé dolgukban, ha kevélységükből és maguk hiú dicsőségük kereséséből fognak valamihez, hanem megbünteti, szegyeníti őket. Okoskodjunk azért, és a régi példákat ne csak azért hallgassuk és olvassuk, hogy fülünket gyönyörködtessük vele, hanem kapcsoljuk és alkalmazzuk magunkra, az időre, állapotunkra. Igazán mondták: *Felix quicumque alterius dolore discas, pos[s]e cavere tuo.* Ím, meghallók, mint jára Amasiás. Az Úr Isten oltalmazza országunkat, fejedelmünket és mindnyájunkat fejenként, hasonló nyavalya, veszedelmes esettől. Amen.” (S, 352.)

⁴⁴ Ezen a ponton a Zsolt 79,12-t elemezve egyúttal egy másik beszédre is utal a prédikáció a következőképpen: „Emez szólásnak módja pedig, *Fizess meg a mi szomszédinknak hétképpen az ő kebelükben*, nem egyebet jegyez, hanem bőven való megfizetést, mert, amint máskor is megmutogattam, a hét száznak igéje a Szentírásban bőségért és sokért vetetik.” (K2, 310.)

⁴⁵ Pl.: „Azonképpen a kegyetlen emberek semmi[t] éppen nem szoktak hagyni azok közt, akiket meg akarnak nyomorgatni. Mich. 3. *Ezek gyűlölik a jót, szeretik a gonoszt, kik levonsszák a bőrt az emberekről és húsukat csontujukról megeszik, húsát az én népemnek és bőrüket levonsszák, megtörik csontjukat és megvagdalják, mint az üstbe és fazékba való húst.* Evvel is öregbíti pedig a próféta ezeknek kegyetlenségüket, hogy meg nem elégedvén az emberekkel tett nyomorúsággal, még lakóhelyüket is elpusztították, a gabonájukat, gyümölcsfákat, épületeket mind elrontották, mint azt az elmúlt prédikációban meghallók.” (K2, 304–305.)

⁴⁶ Enyedi egész gyűjteményére jellemzőnek tarthatjuk, hogy ritkán ragadhatja el magát és bonyolódik túlzó, tobzódó, kegyetlen leírásokba. Ez azért is érdekes, mert a korban a török veszedelem tematikáját körüljáró beszédek, főleg a német/wittebergi tradícióra építve igen szívesen éltek ezen eszközökkel. De mit jelenthet ez? A másolások során eltűntek Enyedi beszédeiből ezek a részek? Vagy talán nem is voltak az írásos változatban lejegyezve, és így a prédikátorra magára bízta a lejegyző ezen részek improvizálását? Vagy másképp tekintett híveire a püspök? Érdemes talán itt említünk az Imre Mihály által idézett melanchthoni elvekből egyet, melyet a török ellen indítható háború, ezen erkölcsi szempontból kifogástalanul éretnyes, hasznos, szükséges és lehetséges javasolt feladat jellemzése során ír le, de talán a bűnbánat esetében is tökéletesen alkalmazható: „A szükségességet nem könnyű belátni és elfogadni, még a tanult emberek számára is szükséges irodalmi-történelmi példákkal érvelni, elfogadtatni azt; a tanulatlanokkal pedig még nagyobb erőfeszítést kíván: náluk nem apellálhatunk műveltségükre, nékik be kell mutatni a török pusztításainak szörnyűségeit: »Haec necessitas, quia non intelligitur ab indotis, quae com est manifesta, exaggeranda erit oratione, ut contra Turcas, amplifacanda est eorum crudelitas, dicendum quantum carnificiam in victos exerceant, quam turpis et misera servitus impendeat his, qui non sunt interfecti. Facultas autem posita est in circumstantiis, in comparatione virium, temporum, locorum.«” Imre Mihály: „*Magyarország panasz*”. A *Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában*. Debrecen 1995. 110–111.

A következő beszédben Enyedi a gazdagokat tanítja intések által.⁴⁷ A prédikátor rögtön az első mondatokban meghatározza saját státuszát, a tanítóét, a lelki orvosét, a belső, lelki nyavalyák gyógyítójaként. Mint a következőkben látni fogjuk, ezt a szerepet, pozíciót a felhasznált fő példaforrások is megerősítik. Elgondolkodtató ez akkor, ha megnézzük azt, hogyan kerül ide a jó szerencse idején, „boldog állapotban” lévőek intése és tanítása a kollektív szerencsétlenség, nyomorult állapot taglalása után. Az egyéni bűn hasonló eredményhez vezet, mint a kollektív bűnök, az Istentől való elfordulás, a túlvilági boldogság elvesztése, kevélység és így tovább. Enyedi nem ostromozza a gazdagokat jogosan (vagy jogtalanul) birtokolt vagyonukért, ehelyett két problémakör köré rendezi a Timóteushoz írt levél értelmezését, ahogy fentebb, a beszéd elején is láttuk, a lelki és testi gazdagság kontrasztját állítva a középpontba.⁴⁸ Emellett a beszéd kettős magyarázat, mert nem csupán a gazdagokat, de a szegényeket is tanítja, és többek között a kétféle állapotban lévő emberek egymáshoz való viszonyát elemzi. Az egy problémának más szemszögből való megmutatása – melyet az S-be való beékelődő beszéd is jól mutat – összhangot teremt az egymás után következő szövegek között, és szorosabbra fűzi a beszédcsoport struktúráját. A 30./98. beszéd⁴⁹ két variánsa szintén szoros párhuzamot mutat. Bár a beszéd textusa alapján a Timóteushoz írott első levélre épül,⁵⁰ az alapszöveget csak kiindulási pontnak tekinti, s a prédikáció során a magyarázó idézetek legtöbb esetben egyéb helyekről származnak. A bevett bibliai helyekre, valamint az antik auktorokra való (a megszokottnál sűrűbb) utalások mellett egy apokrifot, a bölcsesség-irodalom kiemelkedő darabját veszi elő a prédikátor, *Jézus, Sirák fia könyvét*, más néven az *Ecclesiasticust*. Annak ellenére, hogy a reformáció után ez is a deuterokanonikus, sem a héber, sem a protestáns bibliában nem kanonizált apokrif iratok között lassan kikerült a reformátorok által használt „bibliai” könyvek sorából is, amire Enyedi többször reflektál is,

⁴⁷ Hogy nem egyedi eset, hogy Enyedi ezt a témát választja, jól mutatja egy a Kénesi Tözsér és Uzoni Fosztó által említett, ma nem ismert beszéd említése (*Historia... I. 773.*): „Haller Gábor uram önagyságáról az van följegyezve, hogy a kellenél inkább ragaszkodott a világi javakhoz. Enyedi György püspök ugyanis 1595. augusztusában prédikációt írt Zsolt. 44,11 alapján. A prédikációban egy helyt ez a kitétel olvasható: »A világhoz ragaszkodó emberek minden dicsőségeket a ganéjhoz hasonló jószágokban helyeztették.« Ehhez a következő széljegyzet van írva: Ilyen volt Haller Gábor is. Az 56. oldalon ismét arról beszél, hogy a világnak illetén rabjai »az igaz isteni tiszteletet elhagyván, bálványimádók lesznek«, a könyv szélén oda van jegyezve: Haller István. Ebből nyilvánvaló, hogy Haller Gábor ugyan nyíltan nem tért ki az unitárius vallásból, de azért annyira ragaszkodott a világi javakhoz, hogy ezzel az unitárius erényt megtagadta. István nevű fia pedig a Hallerek közül elsőnek hagyta el az unitárius vallásközösséget.” A kevélység, az istentelenség és kapcsolódó bűnök felsorolása és ostromozása a kor megszokott és sokat használt témája volt. Ennek az olvasó által való aktualizálása azonban érdekes adat a kutató számára.

⁴⁸ A tanítás lényegére jól rávilágít a beszéd néhány sora (S, 361.): „Gondold meg, hogy Őfelsége nemcsak magadért látogatott meg gazdagsággal, nagy tisztre, méltóságra emelt, hanem hogy a jóból sáfarkodjál és a gyámoltalanokat oltalmazd, ne hogy kevélységeddel elűzd, elidegenítsd tőled.”

⁴⁹ Kanyaró Ferenc így jellemzi az utóbbit: „A 98-ik concio (I.Tim. Cap. 6. »Ez világi gazdagokat intsed, hogy el ne hidgyék magokat«) a 353–364. lapokig terjed. Lázár példájára mutatva könyörületességre és jótékonyág gyakorlására buzdítja a világi vagyonban bővelkedőket; mert kiki csak sáfára az isteni gondviselés által reá bízott javaknak.” Kanyaró: *i.m.* 33 (1898/2). 77.

⁵⁰ 1Tim 6,17(–19): *Azoknak pedig, akik e világban gazdagok, parancsold meg, hogy ne legyenek gőgösek, és ne a bizonytalan gazdagságban reménykedjenek, hanem Istenben, aki megélhetésünkre mindent bőségesen megad nekünk.*

beszédei során vissza-visszatérő hivatkozási és példaalpnak tekinti.⁵¹ Hogy idézzünk erre vonatkozóan egy helyet prédikációiból is, a 64. beszédben Enyedi a következőket mondja: „Miképpen azért hogy megrettentheted a bűnöst a szentírásból, úgy jóra is taníthatod. Mert ha mind összehordanád a pogány bölcseknek írásukat is a jó erkölcsről, úgymint Ciceronis *Officium*, Aristotelis *Ethicam*, Theognis, Phocilidis és a többinek könyveit, sem érnének a Salamon példabeszédről írt könyvével és a Syrach fia írásánál.”⁵² Az *Ecclesiasticus* tartalma, valamint stílusa, tömör, maximáserű mondatai idézésre nagyon alkalmassá teszik. Bár textusként csak ritkán szerepel a kor prédikációiban, Enyedi kétszer,⁵³ vagyis annyiszor választja alapigének, mint az öt mózesi könyvet⁵⁴ együttvéve. A most elemzett beszéd kilenc alkalommal idézi, a prédikátor rövidebb-hosszabb szöveghelyeken át magyarázza és fejt ki beszéde alap gondolatát.

Érdekes zavart okoz az olvasó számára a prédikációkban használt hivatkozási rendszer. Az említett beszédnek rögtön az elején a halmozott hivatkozások során egy helyen **S** másolója a következőképp jelöli a felhozott helyeket: „Mert amiképpen mondja Salamon Eccl. 10. *A pénznek mindenen engednek.*”⁵⁵ Sőt, ahol nincs gazdagság ez mint egy csuda. Kiről azt mondja a bölcs, Eccl. 25: *Három dolgot utál az én lelkem, kiknek életének nagy ellensége vagyok: a szegény kevélyt, a hazug gazdagot és a bolond vénembert.*”⁵⁶ **K2**-ben az adott hely a következőképpen szerepel: „Mert az mint mondja Salamon prédikátori könyvének [... ..]: *A pénznek mindenen engednek,* sőt, ahol nincs gazdagság, ugyan nem igen lehet ott a kevélység. Ha vagyon pedig [...]tatosság, és mint egy csuda, kiről azt mondja a bölcs: *Három dolgot utált az én lelkem, kiknek életének nagy ellensége vagyok, a szegény kevélyt, a hazug gazdagot és a bolond vénembert.*”⁵⁷ Az egyező hivatkozást az okozza, hogy a Salamon *Prédikátor könyvének Ecclesiastes*ként való említésekor a másoló Salamon nevével pontosított, de egyúttal a Jézus Sirák fia könyvének *Ecclesiasticus* címét, melynek bevett rövidítése az *Eccli.*,⁵⁸ *Eccles.*, *Ecclesias.*⁵⁹ volt, szintén megrövidítette, ahogy többek között **K2** második beszédben. Ennek ellenére nem kerülheti el a figyelmet az, hogy néhol, így a következő idézetben rosszul hozza a szöveghelyet, máshol pedig nem tudja pontosan az idézett vers számát, amit az *Eccl. 13. vel*

⁵¹ Enyedi György: *Explicationes*. 1598. 93. „Secundus huius loci interpres esto Syracides, cuius liber, quamuis in Canone non fit: tamen á Papis posterioribus canonizatus est; & sane eius auctoritas contemnenda, non est.” / Enyedi György: *Explicationes*. 1617. 139. „Ennek az írásnak második magyarázója legyen Iesu-Syrach, kinek könyve, noha ugyan az Canonba nints, de az utolsó Papisok Canonizáltak; Es nyilván annak authoritása meg nem vetendő.”

Enyedi György: *Explicationes*. 1598. 98. „Ecclesiasticvs. Et si hic quoque liber Apocryphus est, ideoque in dogmatibus fidei confirmandis parum habet auctoritatis, tamen ne quidquam omittamus, quod trini Dei cultores, pro sua opinione stabilienda afferre solent: etiam id quod ex hoc auctore proferunt, expendamus.” / Enyedi György: *Explicationes*. 1617. 147. „Ecclesiasticvs. Iesu-Syrach könyve. Noha Apocryphus, kétséges ez is az könyv, és ezért az hitben való fő dolgoknak megbizonyítására, kevés ereje vagion: De hogy semmit el ne hadgyunk abban, az mit, az HáromIsten tisztelő emberek, az ő vélekedéseknek megbizonyítására előhoznak; azt is lássuk meg, az mellyet ebből az írásból forgatnak.”

⁵² 64_K4_108r-111v (2Tim. 3, 16), 110v. (Az idézett prédikáció textusa a következő: *Minden írás, mely Istennek Ihletéséből vagyon, hasznos a tanításra és megcáfólásra etc.*)

⁵³ 2_K2_11-19 (Sir. 10, 1); 35_K3_10v-15v (Sir. 47, 26).

⁵⁴ A mózesi könyvekre épülő beszédek a gyűjteményben: 1_K2_1-11 (Deut. 16, 18); 44_K3_xx/44_K4_35r-39r (Exod. 4, 10).

⁵⁵ Ha pontos idézet, akkor valószínűleg Eccl. 10, 19.

⁵⁶ S, 354.

⁵⁷ K2, 312.

⁵⁸ Lásd pl.: Káldi György: *Szent Biblia*. Bécs 1626.

⁵⁹ Lásd pl.: K3, 35. beszéd, „Contio XXXV. Eccles. Cap. 47. v. 26.” (Sir. 47, 26.), valamint a tartalomjegyzékben való jelölése: „Ecclesias. Cap. 47. Con 35.” De ld.: K2, 2. beszéd, „2. Concio. Eccl. cap. X.” (Sir 10, 1.).

31. megjegyzéssel intéz el. Ennek ellentétéként **K2**-ben minden esetben, valószínűleg utólag, meg van jelölve az adott idézethely száma, és a margón a *Sirac*, *Sirach*, *Syrach* megjegyzések valamelyikével pontosítja az idézetet. A már említett könyvek mellett, a Zsoltárookra, Jeromosra, Malakiásra, Mátéra, Jakab levelére, Jób könyvére és Lukácsra többször is hivatkozik. Az antik szerzők közül Senecára,⁶⁰ Horatius két carmenére,⁶¹ bűjtatottan Vergiliusra,⁶² majd jelezve-jelzetlenül szólásokat, közmondásokat⁶³ is belefűz a beszédbe, többek között egy magyarra fordított latin közmondást, melyet **K2** másolója a margón latin nyelven is, **S** másolója viszont bővebben idéz,⁶⁴ valamint egy érdekes mondást is találunk, melynél a prédikátor külön kiemeli, hogy azt a magyarok szokták mondani. Ez talán csak a beszédben eredetileg elhangzott (bár írásban annyira nem tetten érhető) idegen idézetek melletti magyarázatnak tekinthető, de akár azt is megerősítheti, hogy a prédikáció vegyes nemzetiségű/anyanyelvű hallgatóközönség előtt zajlott.⁶⁵ Ebben az esetben azonban érdemes átgondolnunk a kiválasztott népnél az adott történelmi környezetben való meghatározását. Így a zsidó–magyar párhuzam elnevezés tágítható, illetve egyben szűkíthető az erdélyi unitárius közösségre, vagy globálisabb szemlélettel (melyet szintén elbírnak a beszédek) a kereszténységre alkalmazva nem etnikai, hanem területi, vallási, ideológiai közösséget jelöl.⁶⁶ A beszéd természetesen egy a

⁶⁰ (S, 359.) „Egy bölcs ember a gonosz kedvű embertől vett ajándékot köves kenyérnek szokta hívni. Fabius Vercosus Sen. Lib. 2., de beneficiis. Melyet aki éhezik, el kell venni, de megrágni és enni keserves.” (De Beneficiis II, 7.)

⁶¹ S-ben az adott helyek a következőképpen szerepelnek (S, 359.): „Honnét megtetszik amaz undok Sardana Paulusnak és hozzá hasonló Epicureusoknak hamis értelmük, ki azt íratta koporsójára halála után: *Haec habeo quae edī.* Ez ellen azt mondja az igaz keresztyén: *Haec habeo quae aliis dedi.* Kiről meg amaz pogány poéta Horat. Car. 4. azt írja: *Cuncta manus avidas fugiunt haeredis, amico quae dederis animo.* No, azért így kell igaz kincset gyűjteni, és így kell meggazdagulni, és akik gazdagságra igyekeznek, ezt kell másodszer eleikbe adni.” (Horatius: *Carmina*, Lib. IV, Carmen 7, versus 19. Ford.: „Az nem száll csak irigy örökös markába, amit te / jómagad itt ma felélsz.” Horatius összes művei *Bede Anna fordításában*. Bp. 1989. 145); (S, 364.) „Azért nem az itt való jóknak bírásában vagyon a gazdagság és a boldogság, kit még a pogány bölcsök is tudtak és megismertek: Horat. *Non possidentem multa, vocaveris recte beatum. Rectius occupat nomen beati, qui deorum etc.*” (Horatius: *Carmina*, Lib. IV, Carmen 9, versus 45–46.) Talán az *etc.* jelzéssel felbuzdulva nem hibáznak, ha a carmen végét is ide idézzük. Tematikájában tökéletesen illeszkedik nem csupán ennek, de az egész beszédcsoportnak mondanivalójába: „Ne mondd, hogy annak jó, aki pénzes úr: / Csak az a szerencsés, jól tudod azt magad, / ki istenektől nyerte kincsét, / s ezt a vagyont gyarapítja bölcsen, / ki szűkös évben tűrni tud és remél, / ki fél a büntől, s megveti a halált, / övéit és hazája földjét / védeni kész, s odaveszni bátor.” Horatius..., i.m. 149.

⁶² „Tehát bizony ez ellen sem magának rakott fundamentumát, hanem méltán mondhatják felőle: *Sic vos non vobis mellificatis apes.*” (S, 362.) „Tehát bizony ez ilyen sem magának rakott fundamentumát, hanem méltán mondhatjuk felőle: *Sic vos non vobis mellificatis apes.*” (K2, 321.) Érdekesnek tarthatjuk, hogy az ehhez a verssorhoz kapcsolódó hasonló bibliai helyeket, irodalmi utalásokat és mondásokat nem említi, bár láthatóan nem magára Vergiliusra reflektál az idézettel. (Lásd pl. Lev 26,16; Deut 24,13; Ézs 55,21–22; Mik 6,15; Hós 7,9; Mát 25,24; Zsid 11,39; Az antik auktorok közül Arisztotelész, Aristophanész, valamint görög és latin közmondások, pl. *Aliis leporem excitasti.* Ezen párhuzamokat még bővebben jelzi pl.: William Trollope: *Digested and arranged compendium of the most approved commentaries on the New Testament.* London 1835, 50.)

⁶³ Pl.: „Régi mondás: A kedv, ha késedelmes, nem kedv, hanem aki kedvet akar cselekedni, hamar cselekedje.” (S, 360.) „Régi mondás a kedv, ha késedelmes, nem késő[!], hanem aki kedvet akar cselekedni, hamar cselekedje.” (K2, 319.)

⁶⁴ „Sőt, az ugyan nagy jelensége a nem jókedvvel való adásnak, mert aki örömet, hamar ad, kétszer ad az. Aki imide, ki amoda mutogatja, halogatja, ezzel megmutatja, jelenti, hogy elkertülné, ha tehetné, és nem jókedvvel cselekedni.” (S, 360.); „Sőt, az ugyan nagy jelensége a nem jó kedvvel való adásnak, mert aki örömet ad, hamar ad, aki halogatja, megjelenti, hogy kerülné, ha lehetne.” Margón: „*Qui cito dat bis dat.*” (K2, 319.)

⁶⁵ „Ez ilyenek felől szokták a magyarok mondani, hogy *immár megfogják az anyját.*” (S, 361–362.); „Ez ilyenek felől szokták magyarul mondani, hogy *immár megfogták az anyját.*” (K2, 321.)

⁶⁶ Itt idézném Öze Sándor egy-két mondatát az erdélyi viszonyokkal kapcsolatban, kiemelve azt, hogy a tárgyalat mindkét másolat a 17. század közepére datálható (K2 – 1664; S – 17. sz. közepe): „Itt teljesen egyértelmű a magyar nép azonosítása Isten választott népével. A Bocskay-szabadságharc után a XVII. század elejére általánosan elfogadott és bevett fogalom lesz a »magyar Sion«, főleg az erdélyi református egyházban, jelölve vele a szenvedés által szerzett morális erőt, az ország vallási és szellemi függetlenségét. Hiszen a katolicizmus és unitarizmus visszacsorítása után

híveknek szóló intéssel végződik, mely a horatiusi idézet után azt emeli ki, hogy ha még a pogányok is tudják, hogyan kell cselekedni, akkor Krisztus szolgálja még inkább kell hogy eszükben tartsák ezt.

E három beszéd bemutatása csupán egyik első lépése a Sárospataki Kódex részletesebb tartalmi és textológiai vizsgálatának. A prédikációk gyűjteménybe való szerves beillesztése reményeim szerint utat nyit újabb kérdések feltevésére. Ez első hallásra talán nem tűnik igazi eredménynek. Ám e kérdésekre adott későbbi válaszok vezethetnek el minket ahhoz, hogy ezt az egészében mélyebb rétegeiben igen kevésbé vizsgált kivételes kéziratos korpuszt jobban áttekinthessük, s Enyedi György prédikatori és szerzői tevékenysége mellett a másolók, olvasók és prédikátorok használói, alkotói, alakító és nem utolsósorban szövegmegőrző módszereit nyomon követhessük és jobban megérthessük.

Non multa sed multum. Parallel Sermons in the Sermon-Collection of György Enyedi

Keywords: György Enyedi, sermons, variants, transmission

It is well known about György Enyedi's sermons that they are structured and edited. We know more and more about the in only handwritten tradition existing collection, but the *how* and *why* of its structure is still not properly revealed. It is also a fact, that during the decades of the active period of textual tradition the ideal structure of this large corpus became to fall apart. But despite the varied versions of the sermons the beginning and the ending of the texts – with taking no notice of the regular variability of the word order or synonyms – are comparable and can help in identifying unnumbered, unmarked texts. These comparative studies of the corpus can also unfold some yet unremarked disorders of the collection. I want to show in my paper three sermons which can be found in two of the codices under different numbers, connected to a fourth sermon – also existing in two variants –, which was already examined by János Káldos. This try can take us closer to understand the base of this peculiar material and can adumbrate the strategies and the methods of the copyists, also can force us again to propose the question, what is Enyedi's own and what can be connected to the tradition and transmission.

a református vallás szinte államvallássá nőtt, s főleg az etnikailag magyar népességet ölelte fel. (A főleg lutheránus szászok, az ortodox románok, szerbek, a katolikus vagy evangélikus szlovákok között tehát etnikailag megkülönböztető szerepe is lehetett.)” Öze Sándor: „Bűneiért bünteti Isten a magyar népet.” *Egy bibliai párhuzam vizsgálata a XVI. századi nyomtatott egyházi irodalom alapján.* Bp. 1991. 140.